

МОРАЛНО ВАСПИТАЊЕ

Појам и значење морала

У разним изворима наводи се да реч морал долази од латинског израза *mos, moris*, што значи обичај, понашање, владање. Можемо га схватити као облик људске свести и праксе, облик делатног, практичног одношења човека према свету, према другим људима, као и према себи, према породици, свом народу, отаџбини, природи, раду, итд. Морал је сложена појава друштвеног живота која обухвата мноштво, за разлику од права, неписаних правила, принципа и норми којима се усмерава и процењује понашање човека сходно важећим моралним нормама у одређеној средини. Морал се садржински може најбоље одредити појмом човештво или чојство, односно људскост. Веома често, суштина речи чојство објашњава се упоређењем са суштином речи јунаштво. За јунаштво се каже да је то настојање или предузимање адекватних активности кад смо нападнути да се одбранимо од непријатеља, а чојство би била заштита другог, слабијег од себе.

Као што су у области логике два основна категоријална појма истинито и неистинито, у области естетског лепо и ружно, тако су у области морала основни категоријални појмови добро и зло. Процењујући људско понашање морално вредне, добре манифестације се одобравају, препоручују, хвале, желе, док се морално неприхватљива, невредна, зла понашања осуђују, не одобравају, не препоручују.

Неколико је значења појма морал. Прво значење односи се на скуп обичаја, начела, правила, којима се људи владају у друштву. Друго значење има кад се мисли на храброст у опасним ситуацијама, на самопоуздање. Треће значење подразумева исправност, поштење, честитост и слично. Осим ових, постоје два друга темељна значења. Имамо ли на уму вредносно-натурални смисао, ова реч се употребљава када се описује карактеристичан начин понашања неког појединца, групе, заједнице, друштва или историјске епохе без обзира на то ради ли се о добром, позитивном или рђавом, негативном моралном понашању. Примери за то су описивање морала одређене друштвене класе или слоја, описивање манифестација морала људи неке професије, описивање морала у античком добу или у добу хуманизма и ренесансе итд.

Друго значење речи морал односи се на вредносни смисао. У том смислу означава, са једне стране, понашање и деловање које је морално позитивно, добро и вредно, насупрот ономе које се означава као морално негативно, рђаво и неприхватљиво. За изражавање позитивних морално вредних обележја човекове моралности постоји и употребљава се израз моралитет или *позитивни моралитет*.

Могуће је дефинисати морал као скуп појмова о добру и злу или као систем друштвених норми, правила, обичаја, смерница, идеала и вредности који се односе на регулисање

индивидуалних и групних међуљудских односа, на понашање човека у одређеној заједници и друштву. Кершенштајнер (Georg Kerschensteiner, 1854-1932) наглашава чињеницу да је у демократском друштву моралан онај појединац који ради за заједницу и који је настоји усавршити (Клос, 1962:207). Да би се то постигло, човек се мора од детињства васпитањем морализовати у складу са специфичним друштвеним, културним, националним идеалима и вредностима, али и у складу са нормама општечовечанског морала. Свака заједница зна шта за њу значи појам добро. Зато се морал ослања на снагу моралних осећања, савести и свести, убеђења, дужности, традиције и обичаја неког социјалног миљеа, на васпитне активности и утицај јавног мишљења. На једну опасност о којој у васпитању треба водити рачуна добронамерно упозорава М. Е. Монтењ (Michel Eyquem de Montaigne, 1533-1592) својим запажањем да често родитељи и школа постижу само толико да нам главе буду пуне знања, а од здравог суда и доброте нема ни трага.

У случајевима кршења моралних норми не примењују се правне, законске, већ моралне санкције. Њих чини морална осуда, критика, презир, гнушање, одбацивање, ускраћивање поверења, изолација и др.

Као изразито људска категорија, морал је тесно повезан са обичајима, вером, правом, идеологијом и политиком. Од нивоа усвојености (интериоризираности, поунутрености) друштвеног морала зависи и изражаваће се морално понашање сваког конкретног човека.

Смисао и ток моралног васпитања

Без моралне компоненте, тј. без моралног васпитања, не може бити говора о целовито развијеној личности. Морално васпитање представља плански, организован и систематски процес формирања моралне личности. Познато је да је много лакше подучавати, образовати ученике него васпитавати.

Породица је основни чинилац васпитног па и моралног формирања личности одгајаника (Malić, Mužić, 1983:171). У њој се стичу прва морална искуства. Дете је упијајући ум (Марија Монтесори). Без теоријских знања деца посматрају своје родитеље и у свему их опонашају. Свети Владика Николај каже: Наука о моралу не разликује се од хемије као науке. Човек не може разумети хемију док не експериментираше. Ни науку о моралу се не може разумети без вежбања. Зато је најбоље мало по мало учити о моралу, и одмах стечено знање вежбати у примени, него научити наизуст сву науку о моралу, а одлагати и сами почетак њене примене (Епископ Николај, 2000:115). Може ли неко чинити добро научивши се чинити зло – одавно је познато питање у педагошкој науци, али и у народу који је то изразио кратким пословицама (Какав отац, такав син; Каква мајка, таква и кћи; Ивер не пада далеко од кладе; итд.).

У породици се долази до првих сазнања о томе шта се сматра прихватљивим, а шта неприхватљивим облицима понашања. С тим у вези, дете се у породици сусреће и са

конкретним забранама, казнама, наградама, и на тај начин учи каква се понашања одобравају, а која спречавају. Добро је ако се те мере не разликују од оних које примењује и школа.

Никола Теслаје говорио о тачности и упорности која га је красила. Није заборавио да спомене мајку Туку која је имала склоност да нешто иновира и на тај начин олакша послове у домаћинству. Свети Владика Николај Велимировић каже да је мајка биће најсличније Богу (идеалном). *Ако проучимо дела оних који су у свету оставили неког трага (у виду изума који су унапредили човечанство), уочићемо да су увек полазили од реда и тачности, управо они су им омогућили да створе нешто ново. Темељни ред влада и светом маите (Montessori, 2010:235).* Проблем настаје кад ред почне да се урушава. Утицај друштвених институција у процесу трансформације постаје слаб и оне нису у могућности да обезбеде неопходну сигурност. *У нејасним условима живота и рада, појединци (међу којима су родитељи, наставници и други васпитачи) крећу се од очаја, због општег и личног сиромаштва, преко жеље за лаком зарадом, до обесмишљавања свега на чему су заснивали свој живот. Дуготрајне тензије воде у бесперспективност и старијих и млађих генерација, доводећи у сумњу темељне вредности човековог постојања: чему служи знање и образовање, поштење, људско достојанство, ако се не могу применити и одбранити?* (Максић, 2006:18). Због тога су потребна нова знања, адекватна изазовима времена.

Разноврсни су и бројни чиниоци који утичу на формирање уверења, ставова, вредности и погледа индивидуа у развоју. Међу најутицајније чиниоце, осим родитеља (породице), убрајамо вршњаке, вртић, школу, литературу, разна средства масовних медија, цркву, политичке странке, клубове и остале организације. Од свих њих до ученика допиру многи утицаји који често нису координирани и јединствено усмерени. Одатле проистичу васпитне тешкоће. Да би се ученици који такође имају своје жеље, циљеве и донекле формиране вредности, лакше оријентисали и, што је још важније, оспособили за касније оријентисање у погледу правилног моралног избора и понашање, нужно је да што боље упознају и усвоје адекватна знања о моралу. *Од квалитета наставе зависи припрема младих за успјешан рад, срећан живот, дјеловање и постојање у времену великих, честих и наглих промјена* (Ковачевић, 2012:9).

Без моралног образовања не може бити говора о правилном формирању моралне свести, савести и моралног понашања. Ученик мора знати зашто је нешто добро, а да би то могао, потребна су му одређена знања. Она обухватају познавање, разумевање и свесно усвајање моралних појава и категорија. Ту убрајамо знања о моралу и моралним категоријама, знања о томе шта је морално добро, а шта је морално зло; шта је морално пожељно и дозвољено, а шта је морално непожељно и недозвољено; шта су моралне вредности, врлине и идеали. У васпитно-образовном раду, с тим у вези, одавно су познате метода уверавања, метода навикавања, метода подстицања и метода спречавања.

Метода уверавања темељи се на *поступцима изношења, а поготово давања властитог позитивног примјера у животу и раду као и објашњавања, савјетовања, разговора, анализе одгојне ситуације и врло је честа* (Malić, Mužić, 1983:173). Ова метода се посебно темељи на примерима.

Метода навикавања најчешће се манифестује кроз захтев. Извршавањем захтева увежбава се понашање које доприноси формирању навика. Дете се веома рано може навикавати на чистоћу, ред, спремање својих ствари, извршавање обавеза у породици, прихватљивих односа према сестрама и браћи, према вршњацима у школи итд.

Метода подстицања има своју примену у исказивању похвала, награда, признања, оцена и слично. Задатак ове методе је да мотивише васпитаника на ангажовање у друштвено пожељним, прихватљивим активностима и да у њима истраје, да се залаже и тако постигне успех. *Примјењујући ову методу, морамо имати на уму могуће нежељене посљедице као што су развијање нездравог и конкурентског односа, подвала и превара да би се успјело, а изиграла правила игре, понашање само због награде или похвале и сл.* (Malić, Mužić, 1983:174). Подстицање је прихватљиво само ако се њиме не развија супарништво, егоизам, самозадовољство и друго.

Метода спречавања појављује се у облицима од надзора до казне. Представља сигнал да нешто у васпитном раду не иде у добром правцу. *Чим морамо посегнути за поступком који се може оцијенити као забрана, пријетња, казна, сталан надзор, непрекидно понављање захтјева – онда је то и доказ да су се у моралном формирању одгајаника појавиле одређене тешкоће* (Malić, Mužić, 1983:174). Примена ове методе не сме да вређа част и интегритет личности.

Кад човек не би знао разликовати шта је морално добро, вредно, а шта неморално, зло, невредно, он не би никад могао постати високо морална личност. Морална сазнања заснивају се на разуму. Кад не би било разумевања, свесног прихватања и усвајања моралних знања, претила би опасност да се морално васпитање претвори у систем догми и врсту дресирања. Васпитаник би могао чинити оно што ми од њега тражимо, али тада не би могло бити говора о одговорности, о истинској моралности човека. Чињење добра дела (поступка) подразумева његово чињење само зато што смо уверени, свесни да је то добро, а не зато што нас неко гледа нити због очекивања било какве похвале, користи или награде.

Прва етапа у процесу формирања моралне личности је усвајање знања о моралу. У складу са интелектуалним развојем, способностима и искуством, треба да тече и развој моралног мишљења и усвајање знања о моралу. Млади треба да науче зашто је морал значајан у животу и развоју друштва и појединца, која су права и дужности човека као члана заједница којима припада, нпр. која су права и дужности у породици, у школи, на радном месту, у друштву итд. Потом, треба да науче и схвате смисао и значење основних

моралних начела и вредности. Мисли се на хуманизам, склад мисли, речи и дела, патриотизам, интернационализам, значај рада, правилан однос према материјалним и духовним вредностима, солидарност, итд. Стечена знања о моралним појмовима, категоријама и правилима треба да послуже као сазнајна основа за развијање моралних осећања, ставова, уверења и целокупног моралног понашања личности.

Изграђена морална свест садржи јединство интелектуалне, осећајне и вољне, или другим речима, јединство когнитивне, емоционалне и конативне компоненте моралности. Интелектуалну компоненту моралности чине морална знања и схватања. Стиче се моралним образовањем које омогућује да се науче моралне норме, вредности и захтеви према којима се своји и туђи поступци оцењују као морално добри или неприхватљиви. Доживљавање моралних осећања љубави, узвишености, симпатије, затим осећања стида, кајања, кривице, гриже савести, спадају у емоционалну компоненту. Одлучност, односно спремност појединца да у разним ситуацијама поступа онако како он мисли да треба да поступа, или у снази моралне воље да се уздржи од чињења онога што сматра да је морално невредно, убрајамо у конативну или вољну компоненту моралне свести.

Виши степен моралности представљају *морална убеђења*. Морална убеђења се темеље на моралним знањима, осећањима и ставовима. О њима се може говорити када се формира унутрашњи активан однос према моралним нормама и вредностима. Међутим, знања о моралу и морална свест нужан су услов, али не и довољан за морално чињење. Живећи у систему сложених, често и противуречних вредности, оријентација и погледа, појединац се често може наћи пред моралним дилемама и искушењима. Долази до сукобљавања разних моралних норми и мотива, и само на основу снаге својих моралних убеђења човек ће се определити за различите моралне поступке.

Васпитањем моралних осећања доприноси се изграђивању моралних уверења и убеђења у свим наставним и ваннаставним, предшколским, школским и изваншколским ситуацијама, породици итд. У току процеса моралног васпитања треба развијати позитивна морална осећања као што су: осећање части и поноса, осећање дужности и одговорности, осећање достојанства и узвишености, осећање алтруизма и хуманизма, осећање родољубља и интернационализма, осећање љубави и емпатије. Паралелно с тим, код младих се изграђују ставови осуде и неодобравања према понашању, делима и намерама које су морално неприхватљиве. Ту убрајамо мржњу и презир према сваком злу, кукавичлуку, неправди, непоштењу, запостављању људских дужности итд.

Морална свест садржи свест о моралној одговорности индивидуе за властито морално понашање. Савест се формира на основи усвојености моралних знања и претварања тих знања у лична морална убеђења, ставове и мотиве понашања. Савест подразумева и оспособљеност појединца да са моралног аспекта самопроцењује и самоконтролише манифестације сопственог моралног чињења или нечињења. Само човек високо развијене моралности у стању је да снажно осећа грижу савести, самоосуде, незадовољства и

слично, за понашање у ситуацијама које нису биле у складу са његовим моралним схватањима, убеђењима. Чинећи морално вредна дела појединац доживљава позитивна морална осећања као што су понос, радост, задовољство, осећања узвишености и човечности.

Морално понашање и учињена дела представљају најзначајнији критеријум за процену човекове моралности. У моралном чињењу, моралним радњама, могуће је препознати ниво развијености моралне свести, убеђења и савести. Тежња и врхунски циљ моралног васпитања је да се постигне јединствен склад мисли, речи и дела, односно јединство моралног сазнања, убеђења и понашања. За личност ћемо рећи да је морална ако мисли, осећа и делује у складу са моралним нормама, вредностима и уверењима.

Главни покретачи моралног поступања су осећање моралне дужности и обавезности. То је осећање присутно онда када личност моралне норме и вредности поштује не зато што мора, него зато што хоће, што сматра да тако треба. *У томе што треба садржана је његова човечност, управо због тога што чини добро. Ако не чини добро (ако се не придржава моралних норми, принципа, вредности) човек не само да изневерава другог човека, већ изневерава себе, своју човечност*(Јовановић, 1998:36).

Ток, односно процес моралног васпитања, индивидуалан је и персонализован. Одвија се усвајањем одређених знања која су нужна да би се могао формирати систем моралних вредности, развити морална осећања и властито морално искуство сваког васпитаника.

Задаци и садржаји моралног и друштвеног васпитања

Однос у коме се испољава моралност личности један је од најчешће примењиваних критеријума за одређивање задатака моралног васпитања. Према овом критеријуму три су основна задатка моралног и друштвеног васпитања:

1. Развијање позитивног односа према друштвеној заједници;
2. Развијање морално вредног односа према другим људима; и
3. Развијање морално вредних особина воље и карактера личности.

Задаци васпитања позитивног односа појединца према друштвеној заједници односе се на: развијање позитивног односа појединца према разним (материјалним, економским, културним, моралним и другим) вредностима друштва у коме живи, развијање патриотизма и интернационализма, развијање позитивних ставова према раду и имовини и грађанско васпитање.

Задаци развијања морално вредног односа појединца према другим људима односе се на: васпитање пријатељства, другарства, просоцијалне оријентације, солидарности, емпатије,

алтруизма, хуманих односа међу различитим половима и друго. Однос према другим људима треба да буде заснован на хуманистичким начелима.

Задаци развијања морално вредних особина воље и карактера односе се на васпитање реалних својстава као што су: поштење, честитост, искреност, доследност, упорност, одговорност, иницијативност, храброст, пожртвованост, скромност, самосталност, критичност, слободољубивост, правичност, савесност, истинољубивост, марљивост, одважност.

Дужност свих чинилаца у васпитном раду је да упоредо са процесима развијања позитивних моралних својстава младе личности плански и систематски сузбијају негативне и непожељне појаве у схватањима, понашању и деловању младих. У такве појаве убрајамо: егоцентричност, охолост, завист, надменост, таштину, лицемерје, лакомост, егоизам, мржњу, неискреност, лаж, некритичност, додворавање, ривалство, нетолеранцију; појаве етноцентризма, верске и националне искључивости итд.

У садржаје моралног васпитања убрајамо:

1. Васпитање општих (обичајних) вредности;
2. Грађанско васпитање;
3. Патриотско васпитање;
4. Идејно-политичко васпитање.

Васпитање општих вредности односи се на морално васпитање у духу обичаја и основних општеважећих норми и правила заједничког живота. Испуњавање ових норми и правила подразумева: испуњавање обавеза родитеља према деци и деце према својим родитељима; поштовање права и потреба других људи; доследно уважавање туђег достојанства, мишљења, уверења, здравља и живота; правилан однос према немоћним, слабима и незаштићеним; изражавање солидарности према становништву настрадалом од елементарних и стихијских несрећа.

Грађанско васпитање подразумева обавезу васпитања младих у духу поштовања принципа правде, законитости, уставности, толерантности; изражавање грађанске дисциплине и одговорности; вођење бриге о свим врстама имовине; одговорном односу према раду итд.

Патриотским васпитањем треба да се развију патриотска осећања и формирају јасни, позитивни ставови према својој земљи и народу и постигне идентификација са њима. Љубав према народу и отаџбини; јединство друштвених, духовних, економских, културних интереса; морална и духовна достигнућа народа изражена у језику, обичајима, традицији, науци, уметности, моралу и религији; одлучност и спремност да се брани слобода и интегритет, независност земље и народа, вера у бољу будућност и просперитет

земље и друге сличне карактеристике представљају основу патриотског васпитања. Иако развијање осећања патриотизма код ученика подразумева и развој културног и националног идентитета *то не искључује потребу и нужност развоја интернационализма, космополитизма, мултинационалних, мултиетничких и мултиконфесионалних вредности, толеранције, сарадње и разумевања међу свим народима света*(Јовановић, 1998:39).

Велики допринос патриотско васпитање пружа систематском оспособљавању младих у супротстављању појавама националног нихилизма и осећању бесперспективности. О томе се нарочито мора водити рачуна када су у питању народи и земље које су се нашле у тешком положају и пред опасностима да сачувају свој национални интегритет, слободу и самосталност.

Идејно-политичко васпитање -Суштину идејности сачињава јединство знања, вредности и уверења које представља снажне подстицаје, мотиве за непосредно морално и друштвено деловање. С тим у вези потребно је да млади схвате суштину, смисао и значај идејних ставова као што су демократизам, хуманизам, интернационализам, поштовање слободе, рада и личног учествовања у реализацији прихваћених принципа и идејних ставова.

Садржаји политичког васпитања усмерени су на оспособљавање младих да се ангажују у разним активностима друштвених заједница којима припадају, али колико је то могуће и у активностима ширих заједница које имају међународни и општељудски значај. Политичко васпитање доприноси оспособљавању младих генерација да самостално мисле, размишљају, изражавају и заступају своја идејна и политичка уверења. Циљ таквог политичког васпитања и образовања је да допринесе оспособљавању младих да се супротставе различитим покушајима политичких манипулација и да буду равноправни и компетентни учесници политичких догађања свог времена.

Друштвено васпитање

Друштвено васпитање као нераздвојни део моралног васпитања услов је развоја целовите личности. Оно је усмерено на оспособљавање младих за успешно преузимање и реализовање својих грађанских права, дужности, слобода и обавеза које им савремене демократске заједнице пружају.

Најзначајнији садржаји друштвеног васпитања су: праћење и познавање друштвених збивања, стицање основне политичке и правне културе; васпитање за мир и међународну сарадњу; национално васпитање и васпитање за поштовање људских права, слобода и дужности. Усвајање елемената ових садржаја мора бити прилагођено индивидуалним могућностима ученика различитог узраста.

Најважније је код младих развијати свест о значају властитог ангажовања у остваривању општељудских вредности и идеала. Појаве недовољне повезаности живота младих са радом и извршавањем породичних, школских и друштвених дужности доприносе

повећаном појављивању занемаривања сопствених обавеза, учвршћивању асоцијалних идеја и неправилних друштвених схватања. На свој начин и у своје време о томе је Доситеј Обрадовић писао следеће: *Ево каквоу силу имају прве науке у којима се младо срце напоји и напуни! Млад човек, не имајући никаква искуства, сам не могући право о стварма судити, старије и искусније од себе не хотећи слушати, мора бити задуго тврдоглав и упоран, док год не удари гди главом о дувар...Срећан ако се то не случи касно, док се јоште може вратити и на прав пут упутити; иначе, идући куд не зна, мора у целом животу злополучан бити... Млада је душа подобна меком воску; у какав га калуп метнеш и салијеш, онаки образ од њега направиш... К оном шта су чули, ако јоште виде и прикладе неваљале, ако не имају кога ко ће с њима управљати и од зла одвраћати, остају у превари и злу, и сваки дан више утврђавају се у том и укорењавају(Обрадовић, 1961:67-70). За васпитну теорију, а још више праксу, значајно је сазнање да се друштвена свест и понашање најуспешније развијају непосредним учешћем младих у друштвеним активностима. Треба им само омогућити да свакодневно извршавају примерене задатке заједница којима припадају да би се на тај начин оспособили за каснији још већи допринос напретку и хуманизовању света у коме живе (*Чинећи добро, човек постаје добар*, Ж . Ж . Русо).*

Систематским друштвеним васпитањем развија се људска моралност и свест сваког човека да је дужан стваралачки се ангажовати на остваривању задатака националног, општедруштвеног и општељудског значаја, као и других задатака који му припадају као члану уже и разних ширих друштвених заједница.